

<https://helda.helsinki.fi>

Minä tutkija, me ihmiset : Ensimmäisen persoonan ilmausten tehtäviä tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa

Vitikka, Elina

Gaudeamus

2020-03-17

Vitikka , E 2020 , Minä tutkija, me ihmiset : Ensimmäisen persoonan ilmausten tehtäviä tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa . julkaisussa M T Virtanen , P Hiidenmaa & J Nummi (toim) , Kertomuksen keinoin : Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa . Gaudeamus , Helsinki , Sivut 133-155 .

<http://hdl.handle.net/10138/327651>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

MINÄ TUTKIJA, ME IHMISET

Ensimmäisen persoonan ilmausten tehtäviä tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa

Elina Vitikka

Nykytietokirjallisuudessa – sanakirjojen ja hakuteosten kaltaisia teoksia lukuun ottamatta – tekijän persoonallinen ääni saa kuulua ja sitä jopa odotetaan. Tekijä voi esimerkiksi tuoda ilmi oman mielipiteensä ja kommentoida käsiteltäviä aiheita, kertoa omista kokemuksistaan tai höystää kertomaansa huumorilla. 2010-luvulla julkaistun suomalaisen, tutkimuspohjaisen tietokirjallisuuden saralla trendiä edustavat esimerkiksi Kari Enqvistin *Ensimmäinen sekunti: silminnäkijän kertomus* (2014), Tiina Raevaaran *Koiraksi ihmiselle* (2011) ja Esko Valtaojan *Kohti ikuisuutta* (2017). Mainitut teokset ovat toki keskenään erilaisia, mutta niissä kaikissa tekijä on niin sanotusti lukijalleen läsnä. Kielen-tutkijan silmin yksi näkyvimpiä tekijän läsnäolon keinoja tekstissä ovat yksikön ja monikon ensimmäisen persoonan viittaukset:

ESIMERKKI 1

Tämä kirja – – on kertomus kosmologia-tieteen huikeasta noususta – –, jota **olen saanut olla todistamassa** jo nuoresta tutkijasta (ES, 11).¹

ESIMERKKI 2

Voi olla mahdollista, että suunnaton **multiversumimme** on koko ajan loppumattoman inflaation kourissa (ES, 14).

1. ES = Enqvist 2014. Numero lyhenteen perässä viittaa sivuun, jolta esimerkki on poimittu. Olen lihavoanut esimerkeistä kulloinkin tarkastelemani kielenpiirteet.

Esimerkit ovat Enqvistin *Ensimmäinen sekunti* -tietokirjasta. Ensimmäinen katkelma on johdannosta. Minämuodon ansiosta tekijä ei jättäydy taustalle vaan on läsnä tekstissä ja tuo eksplisiittisesti esiin näkökulman, josta kirjoittaa: hän on käsiteltävän aiheen asiantuntija ja ensi käden tiedon lähde. Toinen esimerkki on saman teoksen ensimmäisestä luvusta. Tekijään ja lukijaan – oikeastaan koko ihmiskuntaan – viittaa valla me-muodolla rakennetaan vaikutelmaa yhteenkuuluvuudesta. Tekijäviitteisillä persoonailmauksilla on siis monenlaisia retorisia tehtäviä yleistajuisessa tietokirjassa.

Tässä luvussa tarkastelen tekijäviitteisiä ensimmäisen persoonan ilmauksia² tutkijan kirjoittamassa ja osin omaelämäkerrallisessa tietokirjassa.³ Tarkasteltavana on jo edellä mainittu Enqvistin teos *Ensimmäinen sekunti*. Teos edustaa tämänhetkistä omakohtaisuutta ja kerronnallisuutta hyödyntävää tietoteosten trendiä, ja lisäksi se toteuttaa tutkijoille kuuluvaa yleistajuisen tiedeviestinnän tehtävää. Keskityn tieteen yleistajuistamisen kannalta kiinnostaviin tekijäviitteisten ilmausten käyttötapoihin ja niiden tekstiyhteyteen teoksessa: minkälaisia vuorovaikutuksellisia positioita tekijälle ensimmäisen persoonan viittauksilla rakennetaan, ja minkälaisia retorisia funktioita eri persoonin ilmaistulla tekijän läsnäololla tekstissä on. Vertailen ensimmäisen persoonan käyttötapoja nollapersoon- ja passiivi-ilmauksiin, jotka myös ovat tietyin ehdoin tulkittavissa tekijäviitteisiksi.

Esittelen ensin aineistona käyttämäni teoksen ja tutkimusasetelmani, sitten aiempaa lingvististä tutkimusta tekijäviitteisistä ilmauksista ja niiden käyttötavoista. Analyysin olen jakanut kolmeen alalukuun: Ensimmäisessä tarkastelen ilmauksia, joille tekstissä hahmottuu meta-diskursiivisia eli tekstin sisältöä ja esitystapaa kommentoivia sekä lukijaa opastavia tehtäviä. Toisessa analyysiluvussa pureudun tekijäviitteisten ilmauksien käyttötapoihin omaelämäkerrallisissa tekstijaksoissa. Kolmannessa analyysiluvussa huomio kiinnittyy siihen, miten tarkastelemillani ilmaustyypeillä rakennetaan erilaisia ryhmiä ja

-
2. Tarkastelemini persoonailmauksiin kuuluvat niin persoonapronominit (esim. *minä*), possessiivisuffiksit (esim. *tutkimukseni*) kuin verbin persoonamuodotkin (esim. *tarkastelen*).
 3. Teksti on osa väitöskirjatyötä, jota on rahoittanut Jenny ja Antti Wihurin rahasto. Rahoittajan lisäksi kiitän kirjan toimittajia sekä nimettömiä arvioijia saamistani arvokkaista kommentaiteista.

erityisesti yhteenkuuluvuutta tekijän ja lukijan välille. Lopuksi kokoan yhteen keskeisimmät havaintoni.

AINEISTO JA TUTKIMUSASETELMA

Kosmologian professori Kari Enqvistin teos *Ensimmäinen sekunti: silminnäkijän kertomus* kertoo – enemmän tai vähemmän yleistajuisesti – maailmankaikkeuden synnystä ja siitä, miten syntyvaiheita on tutkittu. Samalla teoksessa keritään auki maailmankaikkeutta tutkivan kosmologian syntyä ja kehitystä tieteenalana: miten uudet ja kumoukselliset teoriat universumin synnystä saivat tuulta alleen ja miten tutkijat eri puolilla maailmaa ovat vuosien saatossa työskennelleet tieteenalan kehityksen eteen. Tekijä on itse kosmologina ollut mukana seuraamassa tieteenalansa kehitystä ja murrosvaiheita. Maailmankaikkeuden synnyn selvittämistä tarkastellaankin osittain omakohtaisesta näkökulmasta, joka käy ilmi jo teoksen alaotsikosta. Silminnäkijyyden tuominen esiin on eräänlainen tae teoksessa kerrotun totuudenmukaisuudesta: se lupaa tekijän tarjoavan aihepiiristä ensi käden tietoa.⁴

Teoksessa onkin runsaasti omaelämäkerrallisia jaksoja, joissa tekijä kertoo esimerkiksi siitä, miten on päätenyt tutkijaksi ja edennyt urallaan. Tieteenalan ja maailmankaikkeuden historian kuvauksessa edetään pääosin kronologisesti, ja ohessa esitellään ja havainnollistetaan kosmologisia ilmiöitä yleistajuisesti. Välillä yleisempään historian kuvaukseen ja tieteellisiä ilmiöitä selostaviin jaksoihin nivoutuu tekijän omia muistoja, jotka muistuttavat lukijaa tekijän silminnäkijäpositiosta.

Tutkimukseni noudattaa diskurssintutkimuksen periaatteita, joissa yksittäisten kielenpiirteiden – tässä tapauksessa siis tekijäviitteisten persoonailmausten – tarkastelussa otetaan huomioon ensiksikin niiden tekstiyhteys, erityisesti se, mitä tekstissä tehdään viittauksen edellä ja sen jälkeen. Ilmaisutapojen tulkintaan vaikuttavat lisäksi tekstilajitulkinta sekä kulttuurinen, historiallinen ja yhteiskunnallinen konteksti, kuten yleinen asenneilmasto tiedettä tai yksittäistä tieteenalaa ja sen tutkijoita kohtaan.⁵

4. Ks. Genette 1997, 11, 206.

5. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 35–36; Virtanen 2015, 34.

Yleistajuisen tietokirjan väljänä lajipiirteenä voi pitää tavoitetta välittää lukijalle tieteellistä tietoa havainnollisessa ja helposti lähestyttävässä muodossa. Tästä seuraa, että tekijä esiintyy teoksessa lukijaan nähden asiantuntevamman roolissa. Tekijän asiantuntija-aseman tunnustaminen ja sen tuoman auktoriteetin hyväksyminen on aina vuorovaikutuksen tulos ja lopulta kiinni lukijasta. Perinteisesti asiantuntijuus on liitetty jonkin aiheen syvälliseen tuntemukseen, ja osalle lukijoista Enqvistin tutkijuus voikin itsessään olla merkki tekijän esittämän tiedon uskottavuudesta: tutkija edustaa aiheen tieteellistä asiantuntijuutta ja tiedollista auktoriteettia. Toisille lukijoille akateeminen titteli itsessään taas ei välttämättä ole riittävä osoitus tekijän asiantuntijuudesta ja luotettavuudesta.⁶

Nykyään tieteellisten asiantuntijoiden pätevyys ja tarkoituksiperät kyseenalaistetaan välillä kärkevästikin, ja tutkija voi joutua varautumaan kriittiseen tai ennakkoluuloiseen lukijaan viestiessään tieteestä suurelle yleisölle. Tutkijat myös kilpailevat uskottavuudesta ja kuuluvuudesta niin sanottujen kokemusasiantuntijoiden ja muiden tiedon tulkitsijoiden kanssa. Tämä voi muuttaa myös sitä, miten esimerkiksi tieteellisen tutkimuksen tekijät osoittavat omaa asiantuntijuuttaan teksteissään – etenkin muun kuin tieteellisen yleisön edessä.⁷ Tässä luvussa kiinnitänkin huomiota siihen, mikä rooli tekijäviitteillä persoonailmauksilla on tekijän asiantuntijuuden diskursiivisessa rakentumisessa.

TUTKIMUSKOHTENA TEKIJÄVIITTEISET PERSOONAILMAUKSET

Tekijäviitteisten persoonamuotojen käyttöä ja niiden tekijälle konstruoimia positioita tieteellisissä tekstilajeissa on tutkittu runsaasti. Monet erityisesti englanninkielisten tekstien tekijäviittauksia tarkastelevista tutkimuksista nojaavat Roz Ivaničin ajatuksiin kirjoittamisen ja identiteetin yhteydestä: kirjoittaminen ja siihen liittyvät valinnat ovat aina eräänlaista identiteettityötä, ja kuva tekstiin kirjoittuvasta tekijästä rakentuu useista sosiokulttuurisen kontekstin vihjeistä sekä diskursiivisista valinnoista.⁸ Se, miten tekijä viittaa itseensä tekstissä, vaikuttaa

6. Ks. esim. Englund ym. 2003, 162–165, 174; Hiidenmaa 2018, 109.

7. Ks. Väliaverron 2016, 24, 48–49, 52–56.

8. Ivanič 1998, 26–33.

siihen, minkälaisia positioita ja minkälainen identiteetti tekijälle tekstissä rakentuu. Tieteellisessä tekstissä tuolle identiteetille on asetettu verrattain tiukat rajat.

Itseen viittaamisen konventiot vaihtelevat eri tieteenalojen ja kielten välillä, minkä on nähty aiheuttavan päänvaivaa etenkin kokemattomille mutta myös kokeneemmille tieteellisten tekstien kirjoittajille: toisinaan ihanteena voidaan pitää sitä, että tekijä ”häivyttää” itsensä tekstistä esimerkiksi passiivi-ilmauksin, kun taas toisissa tilanteissa tekijän odotetaan viittaavan itseensä ensimmäisessä persoonassa ja siten ottavan eksplisiittisesti vastuun tekstistään. Tieteellisessä tekstissä ensimmäisen persoonan ilmaukset osoittavat tekijän aseman tekstin tekijänä, tutkimusprosessin suorittajana ja asiantuntijana sekä puolustavat tekijän oikeutta tähän asemaan. Yleisesti ensimmäisen persoonan viittauksia on pidetty tieteellisessä tekstissä retorisena keinona hankkia hyväksyntää omalle tekstile ja asemalle tiedeyhteisössä.⁹

Aiemmassa suomen kielen tutkimuksessa on tarkasteltu monenlaisten tekstilajien tekijäviitteisiä ilmauksia, ei kuitenkaan yleistäjuisen tietokirjallisuuden. Akateemista kielenkäyttöä tutkittaessa on muun muassa vertailtu kielitieteellisten esitelmien ja niiden pohjalta laadittujen tutkimusartikkelien persoonailmauksia. Kirjoitettussa tekstissä itseen viittaamisen on havaittu olevan yhtä yleistä kuin puheessa, joskin se tehdään persoonapronominin sijaan esimerkiksi verbin persoonapäätteellä.¹⁰ Suomenkielisistä aineistoista on tutkittu myös esimerkiksi itseen viittaamisen tapoja yliopiston opetusportfolioissa, minä-viittausten yleisyyttä ja merkitystehtäviä presidentin uudenvuodenpuheissa sekä erityyppisin persoonailmauksin mielipidekirjoituksiin rakentuvia (ryhmä)identiteettejä.¹¹ Kieliopintutkimuksessa on pohdittu sitä, milloin yksikön ensimmäisen persoonan ja muut persoonamuodot voi tulkita spesifisti tekijäviitteisiksi ja milloin avoimiksi eli ”kehen tahansa” viittaaviksi.¹²

Englannin- ja muunkielisten tutkimusten aineistona puolestaan on ollut esimerkiksi englannin opiskelijoiden kirjoitelmia, englantia toisena kielenä opiskelevien lopputöitä, englanninkielisiä humanistisia väitöskirjoja sekä englannin- ja espanjankielisten kielitieteilijöiden

9. Esim. Luukka 1994, 26, 30; Hyland 2001; 2002a.

10. Luukka 1994; Rahtu 2015; 2018.

11. Solin 2009; Heikkinen & Lounela 2009; Pälli 2003.

12. Helasvuo 2008.

artikkeleita.¹³ Lisäksi on vertailtu tilastollisesti eri tieteenalojen minä-viittausten määrää ja haastateltu eri alojen opiskelijoita ja opettajia minä-viittausten tulkinnoista ja käyttötavoista.¹⁴

Monia edellä mainittuja tutkimuksia yhdistää kiinnostus tekijäviittausten diskursiivisiin tehtäviin.¹⁵ Suomenkielisten tieteellisten tekstien viittausten ilmaisevat tehtävät on aiemmassa tutkimuksessa jaettu esimerkiksi tiedollisiin eli asiantuntijuutta korostaviin ja toiminnallisiin eli esimerkiksi kirjoittamista kuvaaviin tehtäviin.¹⁶ Monissa englanninkielisistä tieteellisistä teksteistä tehdyissä tutkimuksissa ensimmäisen persoonan saamia tehtäviä on luokiteltu myös hienosyisempiin kategorioihin sen mukaan, miten vahvasti niiden on katsottu ilmaisevan tekijän läsnäoloa ja osoittavan hänen sitoutumistaan tekstin sisältöön, jäsentelyyn ja muihin tekstiä koskeviin valintoihin.¹⁷ Yleisen mielipiteen tai tiedon välittäjää ja tekstin opasta (kuten tekstin rakenteen selostajaa) on pidetty ”heikointa” tai vähäisintä tekijän läsnäoloa ja sitoutumista ilmaisevina tehtävinä. Tekstin arkkitehtiä, tutkimusprosessin ja metodologian kuvaajaa ja tutkimuksen suorittajaa voi pitää tätä vahvempina tekijyyttä ja vastuunottamista kuvaavina tehtävinä. Selvimmin tekijän ääntä ja sitoutumista ilmaisevina tehtävinä on pidetty muun muassa väitteen esittäjän ja arvioijan sekä itsereflektion ja tunteiden ilmaisijan tehtäviä.¹⁸

Kaikki edellä esitellyt ensimmäisen persoonan viittausten saamat tehtävät osallistuvat tavalla tai toisella tieteellisen tekstin tärkeimpään tehtävään: uuden tiedon rakentamiseen suhteessa aiempaan tutkimustietoon. Kaikista tieteellisistä teksteistä ei toki välttämättä löydy kaikkia näitä tehtäviä edustavia ilmauksia. Lisäksi monet näistä tehtävistä voivat olla – ja usein ovatkin – tekstissä samanaikaisia ja sumearajaisia. Toini Rahtu onkin esittänyt, että tieteelliseen tekstiin ensimmäisen persoonan viittauksin rakentuvaa tekijää – minätekijää – kuvattaisiin usean

13. Tang & John 1999; Hyland 2002a; Starfield & Ravelli 2006; Sheldon 2009.

14. Hyland 2001; 2002a; 2002b.

15. Noudatan tässä Rahdun (2018, 67) tapaa kutsua näitä luokitteluja ensimmäisen persoonan ilmauksien saamiksi *tehtäviksi*, vaikka aiemmassa tutkimuksessa (esim. Tang & John 1999) niitä on monesti kutsuttu *rooleiksi*.

16. Luukka 1994, 27.

17. Rahtu (2018, 68–71) korostaa, ettei tekijän läsnäolon vaikutelma ole näin yksioikoisesti sidoksissa ensimmäisen persoonan viittauksiin: se on lukuisten kielellisten valintojen yhteispelin tulos.

18. Ks. Rahtu 2018, 54–57 ja siinä mainittu kirjallisuus.

erillisen tehtävän sijaan kolmen päällekkäisen diskursiivisen roolin avulla. Jokaisen tieteellisen tekstin tekijän ja siten myös sen jokaisen tekijäviitteisen ilmauksen ytimessä on ensiksikin oltava tutkijaminä, joka on vastuussa tekstin sisällöstä ja tieteellisen tiedon tuottamisesta. Tieteellisen tekstin metadiskursiivisia tehtäviä, kuten tekstin organisoimista ja lukijan opastamista, ohjaileva rooli puolestaan on Rahdun termein toimittajaminä. Lisäksi jokaiseen tekstiin kirjoittuu myös autobiografinen minä, joka tutkimustekstissä ilmenee paitsi tutkimusprosessin vaiheiden kuvaajana myös enemmän tai vähemmän tunnistettavana tekijän äänenä.¹⁹

Tiedettä yleistajuistava tietokirja on huomattavasti vapaamuotoisempi kuin tieteellinen teksti muun muassa sen suhteen, kuinka paljon ja miten tekijä tuo itseään tekstissä esiin sekä miten minätekijän diskursiiviset roolit voivat ilmentyä ja millaisia tehtäviä ne voivat saada.²⁰ Seuraavissa alaluvuissa tarkastelenkin, millaisia ulottuvuuksia tutkijan kirjoittamaan populaariin tietokirjaan rakentuvasta tekijästä voidaan erottaa.

TEKIJÄVIITTAUKSET LUKIJAA OPASTAMASSA

Seuraavaksi esittelen tekijäviitteisten ilmausten metadiskursiivisia eli tekstiä kommentoivia käyttötapoja. Metadiskurssi auttaa lukijaa tekstin tulkinna: sillä esimerkiksi selitetään tekstin tavoitetta ja ratkaisuja sekä kerrotaan, mitä tekstissä seuraa missäkin järjestyksessä. Metadiskursiivisia tekijäviittauksia käytetään myös tieteellisissä teksteissä, mutta niiden käyttö voi yleistajuisessa tietokirjassa poiketa tieteellisestä tekstistä huomattavasti, kuten seuraavat esimerkit osoittavat.

Esimerkki 3 on esimerkin 1 tavoin teoksen johdannosta. Siinä yksikön ensimmäisen persoonan viittausten tekstiin rakentama tekijä, minätekijä, kertoo teoksen kirjoittamiseen liittyvistä valinnoistaan ja teoksensa tavoitteesta. Minämuotoa käyttämällä tekijä ottaa eksplisiit-
tisesti vastuun teoksen kirjoittajana tekemistään valinnoista:

19. Rahtu 2018.

20. Ks. Rahtu 2013, 113–114; 2018, 72.

ESIMERKKI 3

Olen yrittänyt välttää ammattitermejä niin paljon kuin mahdollista, vaikka **kuulen** jo **korvissani** kosmologikollegojen tuohtuneet huudahdukset. **Kuvittelen**, että tämä kirja voisi tarjota sekä eräänlaiset kehykset että taustakankaan jokaiselle, jota ihmisen osa ja paikka universumissa mietityttää. **Toivon** myös **pystyväni** valamaan uskoa ihmiseen: kaiken tämän ihmeellisen ja merkillisen me olemme kenneet saamaan selville. (ES, 11.)

Tämä on tyyppiesimerkki siitä, miten minätekijälle voi tekstissä hahmottua samanaikaisesti useita eri tehtäviä. Paitsi että minämuodolla korostetaan tekijän roolia tekstin arkkitehtinä, minätekijä antaa samalla lukijalle lukuohjeita ja hahmottelee teokselle kohdeyleisöä: teosta ei ole osoitettu ensisijaisesti ”kosmologikollegoille” vaan jokaiselle aiheesta kiinnostuneelle lukijalle.

Esimerkissä voi havaita jännitteen tekijän tutkijataustan ja hänelle yleistajuisessa kirjassa hahmotuvan yleistajuistamistehtävän välillä: tutkijana hän ilmaisee ymmärtävänsä yleistajuisen tekstin ja tieteellisin käsittein ilmaistun tarkan tiedon välisen ristiriidan. Yleistajuisuutta korostamalla tekijä varautuu kollegojensa kritiikkiin teoksen epätarkkuudesta (*vaikka kuulen jo korvissani kosmologikollegojen tuohtuneet huudahdukset*) ja tekee tuon kritiikin samalla tyhjäksi. Toisaalta varaututaan myös arvosteluun maallikkolukijan puolelta esittämällä teoksen yleistajuinen tyyli minätekijän pyrkimyksenä (*Olen yrittänyt välttää ammattitermejä*). Siten tekijä voi puolustautua syytöksiltä siitä, että ”ammattitermejä” on kuitenkin jonkin verran käytetty.²¹

Teoksen tavoitteet ilmaistaan ”nöyrästi” minätekijän toiveina ja aikeina (*kuvittelen, toivon*), jolloin niiden onnistuneisuuden arvioiminen jätetään lukijalle.²² Mentaalista toimintaa kuvaavien johtolauseiden kautta minätekijän tehtäväksi hahmottuu tässä myös eräänlainen oman kirjoitusprosessin reflektointi ja tekstin vastaanoton pohtiminen.

Esimerkin 4 metatekstissä näkyy tekijän varautuminen ennakkoluo-loiseen lukijaan. Katkelman edellä on teoksessa kuvattu niin sanotun kurvatoni-mallin kehitystyötä, johon tekijä itsekin on osallistunut.

21. Ks. Genette 1997, 207–208.

22. Ks. myös Solin 2009, 263.

ESIMERKKI 4

En halua jättää vaikutelmaa, että teoreettisessa kosmologiassa kurvatonia pidettäisiin yleisesti suurimpana keksintönä sitten leivänpaahdoksen. – – **Tarjoan** sen [kuvauksen kurvatoni-mallin kehittämistyöstä] tässä esimerkkinä siitä, mitä teoreettiset kosmologit oikeasti tekevät: ratkovat hankalia, inflaation kulkuun ja sen päättymiseen liittyviä yhtälöitä pikemmin kuin runoilevat hatusta kiskaistujen 56-ulotteisten mustien aukkojen hologrammeista. (ES, 171.)

Esimerkissä minätekijä ensin kiistää lukijalle mahdollisesti syntyneen vaikutelman, että kurvatonimalli olisi kosmologisesti merkittävä keksintö. Tämän jälkeen hän selittää, miksi ylipäänsä on ottanut mallin kehitystyön puheeksi: sen on tarkoitus havainnollistaa lukijalle, mitä tieteen tekeminen on käytännössä, ”oikeasti”. Minätekijä suuntautuu tässä yleisiksi esittämiinsä – ja mahdollisesti lukijallekin olettamiansa – ennakkoluuloihin siitä, että kosmologin työ olisi vain epämääräistä ”runoilua hologrammeista”, mikä puolestaan voi heijastaa tekijän käsityksiä tekstin ulkopuolisesta tiedekriittisestä ilmapiiiristä.

Esimerkeissä 3 ja 4 tekijä rakentaa omaa positiotaan teoksen kirjoittajana käyttämällä minämuotoa. Jo se, että tekijä on tekstissä eksplisiitista läsnä yksikön ensimmäisen persoonan ilmauksissa, ”minänä”, rakentaa tekstiä dialogiseksi: vuorovaikutuksen toiseksi osapuoleksi hahmottuu ”sinä”, tekstiin kirjoittuva lukija. Enqvistin teoksessa lukijaa ei puhutella suoraan toisen persoonan muodolla mutta hän voi sisältyä esimerkiksi monikon ensimmäisen persoonan viittaukseen, kuten esimerkissä 5:

ESIMERKKI 5

Palaamme heihin tarkemmin yhdeksännessä luvussa (ES, 17).

Tässä teoksen rakennetta kommentoidaan monikon ensimmäisellä persoonalla, me-muodolla, jonka voidaan tulkita viittaavan kerrontatilanteen läsnäolijoihin eli tekijään ja lukijaan yhdessä. Näin luodaan vaikutelma kirjassa etenemisestä tekijän ja lukijan yhteisenä toimintana.²³

23. Ks. Luukka 1994, 27, 31.

Me-muodon lisäksi tekijän ja lukijan yhteistä toimintaa voidaan ilmaista Henna Makkonen-Craigin tutkiman niin sanotun dialogisen passiivilauseen avulla.²⁴ Näin tehdään esimerkissä 6, jossa tekijä pyrkii havainnollistamaan kosmologisen inflaation ilmiötä ”ei-nörteille”. Havainnollistamisen keinona käytetään ajatuskoetta.²⁵

ESIMERKKI 6

On hauskaa sijoittaa Fridmanin yhtälöön likimäärin vakioinen energia ja nähdä, miten universumin pituusmittojen kasvua kuvaavan niin sanotun skaalatekijän ratkaisu todella käyttäytyy eksponentiaalisesti.

Tai ainakin nörteistä on hauskaa. Niille, jotka matematiikan tunneilla tulivat torkuskelleeksi sen verran, että differentiaaliyhtälöt menivät ohi silmien ja korvien, **voimme yrittää hahmottaa** kosmista inflaatiota analogian avulla.

Ajatellaan tyhjiöenergian kuvaukseksi Salpausselän kaltainen harjumaista: mitä korkeampi mäki, sitä suurempi tyhjiöenergia. –
– (ES, 63–64.)

Me-muoto (*voimme yrittää hahmottaa*) kutsuu lukijaa mukaan ajatus-työhön, mutta virkkeen alkupuoli sulkee viittauksen ulkopuolelle osan mahdollisista lukijoista: ne, ”jotka matematiikan tunneilla tulivat torkuskelleeksi”. Viimeisen kappaleen dialogisen passiivilauseen (*ajatellaan*) voi kuitenkin tulkita kutsuvan myös nämä lukijat mukaan toimintaan: nyt vaikealta vaikuttavaa ilmiötä tarkastellaan yhdessä ja avuksi otetaan ”ei-nörtille” lukijalle tutummaksi oletettu ilmiö eli mäenlasku. Tämä tekstiyhteydessään havainnollistulauseeksi hahmottuva passiivi-ilmaus ikään kuin taluttaa lukijan tekstin osasta toiseen, tässä kohti inflaatiota selventävää havainnollistusta.²⁶ Vaihto me-muodosta passiiviin saattaa motivoitua tyylliseikasta: imperatiivimuotoinen monikon ensimmäisen persoonan havainnollistusilmaus

24. Makkonen-Craig 2005.

25. Ajatuskokeesta ks. Satokangas tässä kirjassa.

26. Ks. Makkonen-Craig 2005, 67, 113, 125.

(*ajatelkaamme*) poikkeaisi teoksen epämuodollisesta ja humoristisesta tyylistä.²⁷

TEKIJÄVIITTAUKSET OMAELÄMÄKERRALLISISSA JAKSOISSA

Seuraavaksi tarkastelen yhtä ensimmäisen persoonan ilmausten tavan-omaista esiintymisympäristöä aineistossani – omaelämäkerrallisia jaksoja – ja tekijäviittauksien siinä saamia tehtäviä.

Omaelämäkerralliset ainekset voivat yleistajuisessa tietokirjassa nivoutua esimerkiksi tieteenalan historian kuvaukseen ja elävöittää tieteellisten ilmiöiden selostusta. Enqvistin teoksessa omaelämäkerrallista kerrontaa motivoi ennen muuta se, että tekijä julistautuu teoksensa johdantoluvussa kosmologian kehityksen todistajaksi (ks. esimerkki 1). Teoksessa omaelämäkerrallisten jaksoiden edellä kuvataan usein tieteenalan historiaa, jolloin tekstiin rakentuu eräänlainen yleisestä omakohtaiseen -kuvio. Tätä havainnollistaa esimerkki 7.

ESIMERKKI 7

Kosmologia vakavasti otettavana tieteenalana on siis verraten nuori. Se näki päivänvalon ensimmäisen maailmansodan vielä riehuessaa Euroopassa ja elää kituutti vähälukuisen tähtitieteilijäjoukon ylläpitämällä säästöliekillä aina vuoteen 1980 saakka. Silloin tässä jo sammuvaksi uumoilussa nuotiossa roihahti, kun kosmisen inflaation teoria innosti hiukkasteoreetikot ahkeraan kosmologiseen spekulointiin.

Itse väittelin teoreettisesta hiukkasfysiikasta vuonna 1983. Seuraavan vuoden tammikuusta alkaen **työpaikkani oli** Geneven ulkopuolella sijaitseva Euroopan hiukkasfysiikan tutkimuskeskus CERN ja **nimikkeeni** tutkijatohtori. Jo maaliskuussa **sain** valmiiksi yhdessä Dimitri Nanopoulos -nimisen, **minua** hieman vanhemman kollegan kanssa ensimmäisen inflaatiota koskevan **tutkimusartikkelini**. Sen otsikko oli koukeroinen ”Rapid Phase Transitions in Primordial Inflation With Flat Supergravity Potentials”. Se ei

27. Samansuuntaisen huomion tekee sanomalehtiteksteistä Makkonen-Craig (2005, 182, 185): monikon ensimmäisen persoonan imperatiivi on pohdiskelevalle asiantuntija-artikkelille tunnusmerkitön piirre, mutta tavallisesti se ohjaa tulkitsemaan toimittajan suhtautumistavan muutosta esimerkiksi ironiseksi.

hankkinut **minulle** matkalippua Tukholmaan eikä paikkaa kuningatgar Silvian pöydässä, mutta ei se nyt tyystin huonokaan ollut.

Valtaosa kaikista kosmologian tutkimusartikkeleista kuuluu samaan kategoriaan. Muutaman kymmentä tutkijaa saattaa lukea niitä ja omissa tutkimuksissaan viitata niihin, minkä jälkeen ne pikkuhiljaa unohdetaan. Mutta ainakin **voin kerskailla kulkeneeni** etujoukkojen matkassa ja tässä mielessä **olleen**i silminnäkijänä kosmologien tunkeutuessa ajassa taaksepäin ja ensimmäisen sekunnin halki aina maailmankaikkeuden syntyjuurille. Vasta tätä **kirjoittaessani oivalsin**, että **artikkelini ansiosta olin** itse asiassa ensimmäinen suomalainen inflaatio-tutkija. (ES, 17–18.)

Esimerkin alussa kerrotaan tieteenalan syntyhetkistä ja sen alkutaipaaleen hitaanpuoleisesta kehityksestä. Tämän jälkeen siirrytään tekijän henkilökohtaiseen historiaan. Edelliseen lukuun verrattuna merkille pantavaa on, että minätekijän toiminnasta kerrotaan imperfektissä (esim. *väittelin, työpaikkani oli, ei hankkinut minulle*), mikä on omaelämäkerrallisen kerronnan tyyppipiirre. Ilmauksella ”itse väittelin” minätekijä nostaa itsensä esiin laajemmasta tutkijoiden joukosta. Hän kertoo väitelleensä vuonna 1983 eli kolme vuotta tieteenalan ”roihahduksen” jälkeen ja aloittaneensa sen jälkeen työt CERNissä, yhdessä alan tunnetuimmista tutkimuskeskuksista. Tekijä kertoo myös kirjoittaneensa pian tämän jälkeen artikkelin inflaatiosta. Se, että tekijä on itse tarkastellut inflaatiota omassa tutkimuksessaan, kertoo hänen tuntevan aiheen hyvin ja tuo hänelle uskottavuutta aiheen asiantuntijana. Siinä missä tieteellisessä tekstissä tekijän perehtyneisyys aiheeseen voidaan osoittaa lähdeviittauksella omaan tutkimukseen, yleistajuisessa tietokirjassa se on tuotava ilmi muulla tavoin – kuten tässä esimerkissä omaelämäkerrallisesti.

Tekijän uran alkuvaiheiden esittelystä välittyy lukijalle kuva lahjakkaasta, kansainvälistä uraa luovasta nuoresta tutkijasta. Vastapainoksi minätekijä esittää tutkimusartikkelistaan jossain määrin vähättelevän arvion, joskin huumorin keventämänä. Ensiksikin hän nimittää artikkelin otsikkoa ”koukeroiseksi” eli epäsuoraksi tai vaikeaselkoiseksi, minkä voi tulkita tekijän arvioksi otsikon kehnoudesta. Sen voi tulkita myös myönnetykseksi maallikkolukijalle, jonka silmissä kosmologisen artikkelin otsikko (”Rapid Phase Transitions in Primordial Inflation With Flat Supergravity Potentials”) epäilemättä näyttää koukeroiselta.

Keskimmäisessä ja viimeisessä kappaleessa minätekijä arvioi artikkelinsa vaikuttavuutta ja päättyy siihen, ettei ”se nyt tyystin huonokaan ollut”. Vaatimattomuus tasoittaa tietä viimeisen kappaleen varsin myönteiselle itsearviointille: tekijää toteaa kulkeneensa ”etujoukoissa” ja olleensa ”itse asiassa ensimmäinen suomalainen inflaatio-tutkija”. Tällainen itsereflektio, jossa minätekijä arvioi aiempia tekojaan ja kokemuksiaan sekä niiden merkitystä, on ominaista muistelukerronnalle.²⁸ Kiinnostavaa on, että tekijä kehystää arvionsa ”kerskailuksi” eli jo liiallisuuksiin meneväksi itsekehuksi.

Edellä olen tarkastellut omaelämäkerrallisia jaksoja, joissa tekijä on viitannut itseensä voittopuolisesti yksikön ensimmäisen persoonan avulla. Seuraavaksi laajennan hieman näkökulmaa ja tarkastelen myös muiden tekijäviitteisten persoonien käyttöä omaelämäkerrallisissa jaksossa. Esimerkissä 8 kerrotaan erästä kansainvälisestä tutkimusprojektista, jossa myös tekijä on ollut mukana:

ESIMERKKI 8

Suomalaisten kontolle lankesi Planck-satelliitin niin sanottu 70 GHz:n vastaanotin – -. Sen johtajana toimi tarmokas Jussi Tuovinen, joka kyseli myös Helsingin yliopiston kiinnostusta asiaan. Näin **minäkin ajauduin** hankkeeseen. – –

Ehdin silti olla aktiivisesti mukana niin kauan, että **opin** kunnioittamaan insinöörejä. – –

Oli kiehtovaa seurata prosessia, jonka kulsseissa luonnontieteellisen tiedon taustalla piileskelevä konkretia näyttäytyi raakana ja koko massiivisella voimallaan vailla historian silottelua tai populaarikirjoitusten jälkikäteisiä yksinkertaistuksia. Sen teki todeksi monisatainen ja monikansallinen ihmisjoukko, kukin tahollaan.

Kun muu Suomi lomaili, **me istuimme** nuhrisissa kokoushuoneissa keskikesän helteessä kuulemassa elektroniikan ongelmista. **Joimme** laihaa kahvia alkutalven pimeyttä valaisevan kalvosulkeisen valjussa kajossa. **Tapasimme** Saariselän pakkasissa, **kokoonnuimme** Pariisissa, Italian monissa kaupungeissa ja Jodrell Bankin kuulussa observatoriossa – –.

28. Ks. Lindh ja Virtanen tässä kirjassa.

Tuntui lähes epätodelliselta, kun satelliitti viimein nousi avaruuteen ja asettautui Lagrangen pisteeseen kuten pitikin. (ES, 88–89.)

Katkelman alussa kuvataan suomalaisten osuutta Planck-projektissa ja tekijä kertoo, miten itse päätyi projektiin yhtenä muiden joukossa (*näin minäkin ajauduin*). Tekijä kertoo olleensa tutkimusprojektissa mukana ”aktiivisesti”, mutta hänen asemakseen hahmottuu esimerkissä aktiivisen tutkimuksentekijän sijaan pikemmin koko tutkimusryhmän työn ihailija. Näin on esimerkiksi kolmannen kappaleen nollapersoonaisessa ilmauksessa ”[ø:n] oli kiehtovaa seurata”.²⁹ Esimerkistä välittyikin kuva tutkimusprojektin onnistumisesta tutkijoiden yhteistyötä – ”monisataista ja monikansallista ihmisjoukkoa” – vaativana ponnistuksena. Kun tekijään sitten viitataan aktiivisena toimijana, tehdään se yksikön sijaan monikon ensimmäisen persoonan kautta, jolloin tekijän toiminta ilmaistaan osana tutkimusryhmän toimintaa: *istuimme, joimme, tapasimme, kokoonnuimme*. Näiden me-viittausten voi kontekstissaan tulkita viittaavan joko koko kansainväliseen tutkimusryhmään tai sen Suomen-jaostoon. Jälkimmäistä tulkintaa puoltaa tekstiin rakennettu eronteko ”muuhun Suomeen” ja ”meihin”. Tämä vertailu rakentaa me vastaan muut -asetelmaa: kun toiset laiskottelivat, tekijän tutkimusryhmä paiskoi töitä.³⁰

Esimerkistä välittyy tutkimusarjen karuutta ihannoiva sävy: kokoushuoneet olivat nuhruisia ja kahvi laihaa, mutta tästä huolimatta tekijän tutkimusryhmä uurasti, ja lopulta saatiin korjata työn hedelmiä. Projektin loppuun saattamista ja sen tuloksen näkemisen synnyttämää tunnetta kuvataan nollapersoonailmauksella: [ø:sta] *tuntui lähes epätodelliselta, kun satelliitti viimein nousi avaruuteen*. Vaikka ilmaus jättää inhimillisen kokijan spesifioimatta, tekstiyhteydessään sen voi tulkita kuvaavan tutkijoiden yhteistä kokemusta – tekijä puhuu tässä tutkimusryhmänsä edustajana. Ilmauksessa voisi olla myös spesifi kokija ([minusta/meistä/tutkimusryhmästä] *tuntui epätodelliselta*). Kokijan häivyttävän nollapersoonailmauksin tarjotaan myös lukijalle paikka samastua ilmaistuihin kokemuksiin.³¹

29. Nollapersoonasta ks. Laitinen 1995.

30. Ks. Pälli 2003, 117–118.

31. Ks. Laitinen 1995.

Esimerkissä 9 tekijä summaa, miten esimerkissä 8 kuvattuun Planck-projektin onnistumiseen päädyttiin. Tässä tieteenalan historian kuvausta tarkastellaan jonkin verran tekijän omasta mutta myös tekijän tutkimusryhmän ja jopa koko tiedeyhteisön näkökulmasta. Käytössä onkin minä-viittausten sijaan pitkälti nollapersoona:

ESIMERKKI 9

1980-luvulla inflaatiosta puhuttiin hypoteesina, kiinnostavana mahdollisuutena. – – Inflaation parissa puuhastelu **oli innostavaa** mutta samalla kepeää älyllistä leikkiä, ja **on** melkein **pelottavaa**, että nyt se on vakavaa ja totta. Tämä muutos ei tapahtunut sulavasti eikä helposti vaan **vaati** suunnattomia ponnisteluja. Siksi voitaneen antaa anteeksi, jos **suhtaudun** hymähdellen latteisiin sofismeihin, joita tietämättömyyden toiveleihin sonnustautuneet nojatuoliajattelijat joskus puttaavat kohti kosmologiaa, tai dogmaattisuuden sumenta-miin uskonnollisiin huudahduksiin, joissa alkuräjähdyksen kielletään vain sillä perusteella, että joku Paavali kuuleman mukaan sanoi sitä tai tätä. (ES, 91.)

Nollapersoonailmauksin kuvataan alun innostusta (*Inflaation parissa puuhastelu oli* [ø:sta] *innostavaa*) sekä sitä hämmästyksen tunnetta, kun ”älyllinen leikki” muuttuikin nopeasti yleisesti hyväksytyksi tieteelliseksi tiedoksi (*on* [ø:sta] *melkein pelottavaa, että nyt se on vakavaa ja totta*). Nollapersoonan avulla tekijä kuvaa innostuksen ja pelon tuntemuksia tiedeyhteisön edustajana, yhtenä tutkijoista. Ilmais ”vaati [ø:lta] suunnattomia ponnisteluja” vaikuttaa viittaavan erityisesti inflaation parissa työskennelleisiin tutkijoihin. Tämän jälkeen persoona vaihtuu yksikön ensimmäiseen, kun esitetty mielipide osoitetaan eksplisiittisesti minätekijän omaksi (*suhtaudun hymähdellen*) eikä yleisesti tiedeyhteisön jakamaksi.

Esimerkeistä 8 ja 9 hahmottuu yhdessä argumentointikuvio, jossa ensin esitetään perustelut ja sen jälkeen niistä juontuva seuraamus. Esimerkissä 8 kuvataan tieteellisen tutkimusprojektin vaiheita, minkä jälkeen esimerkissä 9 todetaan yhteenvetomaisesti, miten tutkimustyö ja teoreettisen ”puuhastelun” muutos vakavasti otettavaksi tieteeksi sekä konkreettisiksi tutkimusprojekteiksi vaati ”suunnattomia ponnisteluja”. Nämä tieteelliset ponnistelut ja se, että tekijä itse on ollut

mukana inflaatioteorian kehittämisessä, puolestaan perustelevat tekijän suhtautumista kosmologiaa kritisoiviin tai sen saavutukset kiistäviin ”nojatuoliajattelijoihin” (*Siksi voitaneen antaa anteeksi, jos suhtaudun hymähdellen*).³² Tekijä siis suhtautuu kritikoihin väheksyvästi tai jopa pilkallisesti, mitä tukee myös hänen tapansa kutsua heitä ”tietämättömyyden tohveleihin sonnustautuneiksi” ja kuvata heidän perustelujaan ohkaisiksi ja kuulopuheeseen perustuviksi. Tekijän suhtautumistapa heijastelee tieteen periaatteita ja tieteelliseen päättelyyn liittyviä kriteerejä siitä, minkälaiset argumentit ovat perusteltuja ja vahvoja. Kriitikoiden ajattelutapa esitetään siis virheellisenä, mikä luo vastakkainasettelua heidän ja tekijän edustamien tutkijoiden välille.

Minätekijä ilmaisee pitävänsä väheksyvää suhtautumistaan kritikoihin myös oikeutettuna; päälauseen potentiaalimuodossa oleva passiivi-ilmaus (*Siksi voitaneen antaa anteeksi*) viittaa mahdolliseen lukijaan tai muuhun tahoon, jolta tekijä odottaa ymmärrystä suhtautumistavalleen.

TEKIJÄVIITTAUKSET YHTENKUULUVUUTTA RAKENTAMASSA

Yksi Enqvistin teokselle ominainen persoonailmausten käyttötapa on muodostaa sisä- ja ulkoryhmiä: ryhmiä, joiden edustajana tekijä esiintyy, ja ryhmiä, joihin hän ei katso kuuluvansa. Edellä tarkastelluissa omaelämäkerrallisissa jaksoissa me-muodoilla osoitettiin yhteenkuuluvuutta muiden tutkijoiden kanssa ja toisaalta otettiin etäisyyttä niihin, jotka kyseenalaistavat tieteellisen maailmankuvan. Seuraavaksi tarkastelen, miten persoonailmauksilla rakennetaan yhteenkuuluvuutta etenkin lukijan kanssa. Kysymys on teoksen kannalta erityisen kiinnostava, sillä – kuten jo edellä todettiin – tekijä asettaa johdantoluvussa yhdeksi tavoitteekseen ”uskon valamisen” ihmisiin: ”kaiken tämän ihmeellisen ja merkillisen me olemme kyenneet saamaan selville” (ES, 11).

Lukijaa ei puhutella teoksessa suoraan toisen persoonan kautta, mutta kuten edellä on käynyt ilmi, toiseen osapuoleen voidaan viitata esimerkiksi tekijän ja lukijan yhteistä toimintaa rakentavilla metadiskursiivisilla me-viittauksilla ja dialogisella passiivilauseella. Me-muodolla voidaan rakentaa kuvaa myös laajemmasta ryhmästä, johon tekijä ja lukija kuuluvat.

32. Ks. Pälli 2003, 64–65.

Seuraavassa katkelmassa monikon ensimmäistä persoonaa käytetään aihepiiriin tarkastelemiseen koko ihmiskunnan yhdistävästä näkökulmasta.

ESIMERKKI 10

Monien luomismyyttien mukaan alussa vallitsi muodoton kaaos. – – Samasta myyttisestä kaaoksesta polkaistaan liikkeelle myös moderni **kertomuksemme**, jonka alkuhetki on kietoutunut monimutkaisen ja vielä ratkaisemattoman matematiikan hämäämään. Sen syntyänsä lausutaan rannattomassa ja kenties ikuisessa multiversumissa, jonka muoto ja olemus kuplivat sattuman hämmentelemänä kvanttikeitosena. Se on totta tai vain kosmologien unikuva; **emme tiedä** varmasti. Se on luvuttomien mahdollisten maailmankaikkeuksien koti ja asunto. **Voimme** vain **spekuloida** luonnonlakeja, jotka huojuvat sen tuulissa kuin kesänkirkkaan Auringon langettamat varjot. Sen vaahtopäiden murtuessa voi avaruuden johonkin mikroskooppiseen kulmakuntaan roiskahtaa sattumalta energiaa niin paljon, että yleisen suhteellisuusteorian yhtälöiden mukaisesti tuo onnekas alue alkaa laajeta valoa nopeammin. Se pullistuu kuin kompressorin puhaltama ilmapallo; se kasvaa kasvamistaan. Kun sattumaenergia viimein muuttuu kuumaksi säteilyksi ja avaruuden hypernopea venyminen loppuu, mitättömästä siemenestä on muodostunut kokonainen maailmankaikkeus.

Meidän maailmankaikkeutemme. (ES, 13–14.)

Ilmauksen *moderni kertomuksemme* voi tulkita viittaavan ensiksikin tekijän kirjoittamaan teokseen kertomuksena, jolloin tekijä ja lukija muodostavat kerrontatilanteessa me-ryhmän. Toisaalta ilmauksen voi ymmärtää viittaavan käsitykseen maailman synnystä: kosmologien tekemiin havaintoihin ja päätelmiin ja niistä rakentuneeseen käsitykseen maailmankaikkeuden muodostumisesta. Tällöin me-ryhmän muodostavat ne, jotka uskovat tieteelliseen maailmanselitykseen.

Esimerkin 10 toisen ja kolmannen me-muodon (*emme tiedä* ja *voimme spekuloida*) voi tulkita viittaavan tekijään ja hänen kosmologikollegoihinsa, sillä heistä on puhuttu edellä kolmannessa persoonassa (*kosmologien unikuva*) ja juuri he luultavimmin luonnonlakeja spekulivat. Kuitenkin viimeistään esimerkin viimeinen me-muoto (*meidän maailmankaikkeutemme*) hahmottuu viittaukseksi tekstin

ulkopuoliseen ja ”luonnolliseen”, kaikista ihmisistä (ehkä muistakin elollisista) koostuvaan me-ryhmään. Koko ihmiskuntaan viittaava me-muoto rakentaa väljärajaisen ryhmän, joka ei sulje ketään ulkopuolelle.³³

Tekstiin voidaan siis me-muodolla luoda eksplisiittisesti tekijän ja lukijan yhteenkuuluvuutta. Lukijalle voidaan myös tarjota tilaisuuksia samastua tekijän ja muiden tutkijoiden tutkimustyössä kokeisiin tuntemuksiin, kuten edellä havaittiin. Kertomalla kokemastaan ja näkemästään tekijä voi pyrkiä herättämään lukijan mielikuvituksen ja tunnistamisen tunteen sekä auttamaan tätä ymmärtämään kosmologisia ilmiöitä ja laajemmin tieteen tekemisen periaatteita sekä sitä, millaista on olla tutkija.³⁴ Emotionaalisen kokemuksen ja mielikuvituksen herättäminen lukijassa ei kuitenkaan ole itsestään selvää, kun käsitellään niin monimutkaista aihetta kuin maailman synty. Tämän ongelman äärellä ollaan Enqvistin teoksen viimeisillä sivuilla. Edellä on kerrottu kosmologian alan viimeisimmistä suunnitelmista, joista ”tutkijat ovat luonnollisesti innoissaan”. Tekijä kuitenkin pohtii, onko ”tavallinen ihminen” ylipäänsä kiinnostunut kosmologiasta:

ESIMERKKI 11

Tutkijat ovat luonnollisesti innoissaan tällaisista suunnitelmista, mutta **itseäni** pohdituttaa enemmän, miten kosmologinen tieto koskettaa tavallista ihmistä. Millainen on se kosminen mielenliikutus – – joka alkuräjähdyksen äärellä **koskettaa**? Tietoon liittyy aina myös emotionaalinen kokemus. Faktat ovat faktoja, mutta niitä kuvaaviin sanoihin on ladattu tunteiden nuolia. Vuonna 1886 brittifilosofi ja matemaatikko William Kingdon Clifford haarukoi asiaa seuraavasti: ”**Me koemme** kosmisen mielenliikutuksen siinä valtavuuden tunnussa, joka kytkeytyy yrityksiimme ymmärtää ulkopuolista maailmankaikkeutta kokonaisuutena. Sen piirteitä ovat hämmennys, alistuminen, kunnioitus ja antautuminen.”

Oma **arveluni** on, että Clifford onnistui tavoittamaan vain osan totuudesta. Universumi on suunnaton, mutta **itse olen vaikuttunut** myös ihmisestä itsestään, hänen kyvystään ymmärtää maailmankaikkeutta. Vaivaiset satatuhatta vuotta sitten **esi-isämme**, levottomien

33. Ks. Pälli 2003, 99–100, 102–104, 113.

34. Ks. Virtanen tässä kirjassa.

uskalikkojen pieni joukkio, karistivat Afrikan punaisen tomun jaloistaan. Sauvaan nojaten ja kivityökalut nahkapussissa he levittäytyivät ympäri maapalloa. Ja tässä **me** nyt **olemme**, heidän jälkeläisensä, käsi lattemukin korvassa älypuhelinta näpläten jutustelemassa maailman-kaikkeuden ensimmäisestä sekunnista arkitodellisuudessa, joka on kaikin tavoin tieteen saavutusten lävistämä. (ES, 206–207.)

Esimerkistä hahmottuu kysymyksen ja kahden vaihtoehtoisen tai toisiaan täydentävän vastauksen kuvio. Katkelma alkaa tekijän kysymyksillä, joille esitetään tiedemies Cliffordia lainaten yksi vastausvaihtoehto. Minätekijä arvioi sen tavoittavan ”vain osan totuudesta” ja tarjoaakin tilalle omaa, kenties yleistajuisemmin orientoitunutta näkemystään: ”itse olen vaikuttanut myös ihmisestä itsestään”. Huomio kiinnittyy siis maailmankaikkeuden suunnattomuuden sijaan ihmisen kykyyn tehdä tiedettä.

Katkelman alun ilmauksella ”tavallinen ihminen” rakennetaan eron-tekijä tutkijoiden ja maallikkojen ja näiden kiinnostuksen kohteiden välille. Näitä ryhmiä konstruoivien kolmannen persoonan ilmausten jälkeen käytetään kuitenkin nollapersoonaa, joka häivyttää ryhmien välistä eroa (*Millainen on se kosminen mielenliikutus – – joka alkuräjähdyksen äärellä [ø:aa] koskettaa?*). Tähän nollapersoonaan voivat samastua niin tutkijat kuin tavallisetkin ihmiset. Esimerkin toisessa kappaleessa tekijä viittaa ihmiseen ensin kolmannessa persoonassa (*olen vaikuttanut myös ihmisestä itsestään, hänen kyvystään ymmärtää maailmankaikkeutta*), mutta tämän jälkeen ihmiseen viitataan taas sekä tekijän että lukijan sisällyttävällä me-muodolla (*esi-isämme; tässä me nyt olemme*) ja luodaan näin yhteenkuuluvuutta. Erilaisten ihmisryhmien väliset erot siis häipyvät, kun tekijä puhuu kaikille yhteisistä ”esi-isis-tämme”. Tekijä asemoituu lukijan kanssa samanveroiseksi me-ryhmän eli ihmiskunnan edustajaksi ja on siten ”oikeutettu” puhumaan ihmisen, ei vain tutkijan, kiinnostuksesta kosmologiaan.³⁵ Toisaalta läheskään kaikki ihmiskunnan edustajat eivät pidä kädessään älypuhelinta tai lattemukia tai ylipäänsä elä ”tieteen saavutusten lävistämää arkitodellisuutta”. Koko ihmiskunnan kattavaksi tarkoitettu me-viittaus kutistuukin viittaukseksi lähinnä hyvinvoivista länsimaiden asukkaista koostuvaan etuoikeutettujen ryhmään.

35. Ks. Pälli 2003, 180–181.

Teoksen viimeisellä aukeamalla (ks. esimerkki 12) muistutetaan lukijaa siitä, etteivät ihmiskunnan saavutukset ole pelkästään myönteisiä, ja myös nämä ihmisen synkemmät puolet esitetään osittain me-muodossa. Kuitenkin tieteelliset ja teknologiset saavutukset nostetaan sotia ja kansanmurhia painokkaammiksi saavutuksiksi, joista voi olla ylpeä:

ESIMERKKI 12

On paljon, millä **emme voi kerskailla**; siitä todistaa ihmiskunnan murheellinen historia. 1900-luku, luonnontieteen seitsemän peninkulman saappaiden vuosisata, oli myös julmien sotien ja kansanmurhien vuosisata. On kuin ihmisen kolikossa olisi kaksi puolta, kiiltävä ja verenmusta. – – **Emme ole** pelkästään pahoja. **Emme ole** täysin kohtalon riepoteltavissa. **Olemme** ehkä universumin armoilla, mutta se ei ole **meidän herramme**.

Maailmankaikkeus on **kämmenellämme**, kiitos ihmisen uteliaisuuden ja kaiken sen historian, joka on puhaltanut tieteen purjeisiin; kiitos demokratian ja kiitos koululaitoksen, kiitos kirjastotätien ja opettajasetien, kiitos kaikkien niiden, jotka tieteen ponnisteluihin ovat osallistuneet. Jotkut heistä olivat käsittämättömän nerokkaita; jotkut olivat jääräpäisiä ja ahkeria. Jotkut eivät olleet edes kovin nokkelia vaan yksinkertaisesti onnekkaita. Yhtä kaikki, monet kosmologien saavutuksista, joiden hyväksi he niin väsymättä työskentelivät, joiden hyväksi **me kaikki työskentelimme**, ovat pysyviä. **Olemme mielemme** voimalla **nähneet** maailmanalkuun, sen ensimmäiseen sydämenlyöntiin, eikä tuon ensimmäisen sekunnin muisto katoa enää milloinkaan. Jotkin sen yksityiskohdista muuttuvat vielä ja uusia saavutuksia nousee tilalle, ehkä sellaisiakin, jotka ylittävät villeimmät kuvitelmamme. Mutta sillä ei ole väliä. Väliä on sillä, että saavutuksia on olemassa. Vain sillä on **meille ihmisille** merkitystä. (ES, 208–209.)

Esimerkin jälkimmäisessä kappaleessa me-ryhmään osoitetaan kuuluvan erilaisia yksilöitä ja pienempiä sosiaalisia ryhmiä, joilla kaikilla on kuitenkin tärkeä osansa tieteen saavutuksissa. Kappaleen ensimmäinen, geneerinen me-muoto (*kämmenellämme*) vaihtuu ensin geneeriseen viittaukseen ihmiseen lajina (*kiitos ihmisen uteliaisuuden*) ja sen jälkeen erilaisia ihmisryhmiä konstruoiviin kolmannen persoonan

ilmauksiin (*kiitos kirjastotätien ja opettajasetien, kiitos kaikkien niiden, jotka tieteen ponnisteluihin ovat osallistuneet*). Tämän jälkeen monikon kolmannen persoonan ilmaukset (esim. *jotkut heistä olivat käsittämättömän nerokkaita*) antavat ymmärtää, ettei tekijä tieteen eteen ponnistelleilla viittaa tässä itseensä. Kosmologeista puhutaankin jälleen kolmannessa persoonassa (*monet kosmologien saavutuksista, joiden hyväksi he niin väsymättä työskentelivät*), ja me-muoto on varattu koko ihmiskunnan käsittävälle ryhmälle.

Esimerkissä tekijä siis ilmaisee yhteenkuuluvuuttaan pikemmin lukijan kuin muiden kosmologiensa kanssa. Tämä on tekijän retorinen keino osoittaa olevansa samassa veneessä lukijan kanssa, ihmettelemässä maailmankaikkeutta sekä ihmisen kykenevyyttä. Kosmologiensa ponnistukset rinnastetaan ”meidän kaikkien” yhteisiin ponnistuksiin (*joiden hyväksi me kaikki työskentelimme*). Kyse on siis hieman samantyyppisestä reflektoinnista kuin tekijän henkilökohtaisen historian tarkastelussa nykyhetkestä käsin (vrt. esimerkki 7). Vaikka kosmologiset ja teknologiset saavutukset konkreettisimmillaan ovatkin yksittäisten tutkijoiden ja tutkimusryhmien aikaansaannoksia, niiden taustalla ovat nimenomaan ”meidän ihmisten” uteliaisuus sekä kyky ja tahto ponnistella tieteen ja uuden tiedon eteen. Me-muodolla korostetaan ihmiskunnan – ainakin hetkellistä – yhtenäisyyttä ja yksimielisyyttä. Virkkeen varauksettomuus ja ehdottomuus odottaa myös lukijalta tämän yhteisen mielipiteen tunnistamista ja hyväksymistä.

Enqvistin teoksessa yksi me-muodon tärkeä tehtävä on siis yhteenkuuluvuuden rakentaminen tekijän ja lukijan välille. Vaikka tekstiin kirjoitettu tekijä rakentaa identiteettiään tutkijana ja osana tutkijoiden ryhmää, osoittaa hän yhtä lailla – ellei paikoin vahvemmin – yhteenkuuluvuuttaan lukijan ja muiden ihmisten kanssa: hän ei puhu vain tutkijana vaan yhtenä ”meistä”.

TEKIJÄN LÄSNÄOLOA JA TIEDEYLPEYTTÄ

Tässä luvussa olen tarkastellut tekijäviitteisten persoonailmausten, etenkin ensimmäisen persoonan, käyttötapoja sekä niiden kautta tekstiin rakentuvaa tekijää kosmologista tutkimusta popularisoivassa tietokirjassa. Olen hahmottanut kolmenlaista – toki keskenään limittyvää – tekijäviitteisten persoonailmausten käyttötapaa aineistossani:

metadiskursiivista, omaelämäkerrallista sekä yhteenkuuluvuutta rakentavaa käyttöä. Metadiskursiivisessa eli tekstiä kommentoivassa käytössä minä-viittauksilla tekijä ottaa vastuun teoksen tyylistä ja esittämistään väitteistä ja hahmottelee teokselle ideaalilukijaa. Metadiskursiivisilla me-viittauksilla puolestaan luodaan vaikutelma tekijän ja lukijan yhteisestä toiminnasta ja etenemisestä kirjan sivuilla ja opastetaan lukijaa tekstin tulkinna. Samankaltainen tehtävä on dialogisella passiivilauseella.

Tekijäviittauksia, etenkin minä-ilmauksia, käytetään myös omaelämäkerrallisissa katkelmissa, jotka ovat yksi keino rakentaa tekijän tutkija- ja asiantuntijaidentiteettiä tieteen yleistajuistamisen ohella. Omakohtaisten muistojen ja anekdoottien avulla voidaan esimerkiksi kerrata tekijän tutkijanuran vaiheita ja osoittaa tekijän perehtyneisyys teoksen aihepiiriin sekä kuuluminen tiedeyhteisöön. Yksi omaelämäkerrallisia tekijäviittauksia motivoiva piirre aineistossa on se, että tekijä nimittää itseään silminnäkijäksi; nivomalla henkilökohtaisen tutkijahistoriansa tieteenalansa historian kuvaukseen hän osoittaa, että on tämän tittelin arvoinen ja puhuu omasta kokemuksestaan. Tekijä kuvaa myös sekä omia että tutkijakollegoidensa tutkimustyöhön liittyviä tunteita. Nollapersoonailmaukset tarjoavat lukijalle paikkoja tunnistaa nämä kokemukset ja samastua niihin.

Yleistajuisessa tietokirjassa tekijän omakohtaisten kokemusten jakaminen voi olla retorinen valinta: lukijalle yksilön kokemat tapahtumat ja tunteet voivat olla kiinnostavampia kerronnan tapoja kuin etäisenä pysyttelevän tieteellisen auktoriteetin ääni. Omakohtaisten kokemusten merkitys luotettavuuden takeena on korostunut yleisemminkin tieteellisen asiantuntijuuden kustannuksella, ja nykylukijan vakuuttaminen voi vaatia tietokirjan tekijältä asiaosaamisen lisäksi itsensä likoon laittamista ja lukijan ennako-oletusten ottamista huomioon.³⁶

Kolmas tekijäviitteisten persoonamuotojen, etenkin me-ilmausten, tehtävä on ryhmien ja niiden sisäisen yhteenkuuluvuuden rakentaminen. Tekijän tutkijaidentiteettiä rakentavat niin minä- kuin me-ilmauksetkin: Kertomalla omasta tutkijanurastaan minä-ilmauksin tekijä osoittaa puhuvansa yhtenä tutkijoista. Tekijän kollegoihin viittaavilla me-muodoilla taas kuvataan vaikkapa niiden tutkimusryhmien toimintaa, joissa tekijä on ollut mukana, ja kuvataan tieteentekoa ryhmän

36. Ks. Väliaverron 2016, 24, 53–57, 174.

yhteisenä ponnistuksena. Monin paikoin me-muoto hahmottuu myös lukijan sisällyttävän me-ryhmän konstruoinnin välineeksi.

Analysoidun teoksen yksi eksplisiittisesti ilmaistu tavoite on tiedeuskon valaminen lukijaan. Analyysin perusteella voi sanoa, että teoksessa valetaan myös ”tiedeylpeyttä” kuvaamalla kosmologinen tieto koko ihmiskunnan – eli välillisesti myös lukijan – yhteiseksi saavutukseksi. Tällaisen lukijan mukaan kutsumisen voi tulkita heijastelevan laajempaa trendiä, jossa avaimina menestyksekkääseen tieteen yleistajuistamiseen nähdään yksisuuntaisen ja ylhäältä alas suuntautuvan ”kansanvalistuksen” sijaan tutkijoiden ja suuren yleisön välinen tasavertainen vuoropuhelu ja lukijan osallistaminen tieteenteon prosesseihin.³⁷

Yhteiskunnallinen vuorovaikutus ja tieteen yleistajuistaminen kuuluvat tutkijoiden työnkuvaan ja velvollisuuksiin, mutta niihin liittyy myös monia ristiriitoja. Yliopistojen palkitsemisjärjestelmät eivät toistaiseksi suoranaisesti kannusta kirjoittamaan yleistajuisia tietokirjoja, minkä lisäksi näkyvää yleistajuistajan roolia julkisuudessa ottava tutkija voi joutua myös toisten tutkijoiden arvostelun kohteeksi.³⁸

Olen edellä analysoinut tekijäviitteisiä persoonailmauksia edeten tyvestä latvaan eli kielenpiirteestä kohti laajempaa ilmiötä, tekijän läsnäolon ja asiantuntijuuden vaikutelman rakentumista.³⁹ Ilmiö on kuitenkin laaja, ja sen rakentamiseen on kielellisesti ja diskursiivisesti lukuisia keinoja, joten jatkotutkimuksen varalle jää monia näkökulmia. Esimerkiksi kieltoilmauksia tarkastelemalla voisi hahmottaa, millaisiin vasta-argumentteihin tekijä varautuu tekstissä; kiellot kertovat paitsi tekijästä myös tämän ajattelemasta mahdollisesta lukijasta ennakkoletuksineen. Teosten vastaanoton tutkiminen puolestaan voisi havainnollistaa, miten todellinen lukija tulkitsee ja kokee tekijän läsnäolon keinot, kuten persoonaviittaukset. Yhtä kaikki, tekijän läsnäolo on laaja ilmiökenttä, jota on tarkasteltava monesta näkökulmasta ja erilaisin menetelmin.

37. Ks. Saikkonen & Väliverronen 2013; Väliverronen 2016, 179–180.

38. Väliverronen 2016, 23, 115–120.

39. Makkonen-Craig (2005) on tutkinut vastaavalla menetelmällä toimittajan läsnäoloa sanomalehtiteksteissä ja Virtanen (2015) moniäänisyyttä akateemisissa kirja-arvioissa.